

Το Εντός Αγαλμα

Ζωγραφικές αναπαραστάσεις Αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων

Εύη Σαραντέα

Ζωγράφος, Φαρμακοποιός

evi.sarantea@hotmail.com

Περίληψη

Από τις αρχές 5ου αι. π. Χ. έως περίπου τα τέλη 1ου αι. π. Χ. οι Έλληνες γλύπτες της Κλασικής και της Ελληνιστικής εποχής απέδιδαν στους ανδριάντες των επιφανών φιλοσόφων, ποιητών, ιατρών, ρητόρων, στρατηγών κ.ά., τα πραγματικά τους χαρακτηριστικά, με κάποιες ιδεαλιστικές επεμβάσεις, διαφορετικού βαθμού σε κάθε μεμονωμένο έργο¹. Μέσω αυτών των έργων, προβάλλονταν στην Πόλη το πνεύμα των εικονιζόμενων προσώπων και εκφραζόταν έντονα ο δημόσιος ρόλος τους, προς μίμηση.

Η έκφραση που χαρακτηρίζει τους φιλοσόφους κατά την Κλασική εποχή είναι η ηθική τους σεμνότητα, η εμβριθεία, η αίγλη και το κύρος τους. Μεταβαίνοντας προς την Ελληνιστική περίοδο, το άγαλμα μεταδίδει επιπλέον μηνύματα στον θεατή, λειτουργώντας ως «ηθοποιός», προεκβάλλοντας συχνά βιογραφικά και ιδιαίτερα ψυχικά γνωρίσματα της προσωπικότητας. Ο τρόπος παρουσίασης ενός φιλοσόφου κατά την Ελληνιστική εποχή διαφοροποιείται, ανάλογα με τη Σχολή στην οποία ανήκει: Άλλοτε τονίζεται η πνευματική προσπάθεια και η αποφασιστικότητα (περιπτώσεις Στωικών), άλλοτε το κριτικό πνεύμα ή η μομφή (Κυνικοί), άλλοτε η κατακτημένη γαλήνη (Επικούρειοι).

Σε ορισμένες γλυπτές κεφαλές, που απεικονίζουν ανθρώπους του πνεύματος, όπως φιλοσόφους, ποιητές, ιατροφιλοσόφους, παρουσιάζονται ασυμμετρίες, ιδιαίτερα στους οφθαλμούς.

Οι ζωγραφικές αναπαραστάσεις αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, και γενικά ανθρώπων της νόησης, που εκπόνησα, αποτελούν μία πρώτη προσέγγιση στις φυσιογνωμίες τους καθώς και στο σκεπτικό και τον στόχο των αρχαίων καλλιτεχνών, ως προς την απόδοση του πνευματικού τους κόσμου. Πραγματοποιήθηκαν κατόπιν συγκριτικής έρευνας και επιλογής μεταξύ αντιγράφων αρχαιοελληνικών γλυπτών, λαμβάνοντας υπόψη αρχαία κείμενα και συγγράμματα σύγχρονων μελετητών.

¹ Pollitt, (2006), σ. 99.

Εισαγωγή

Μετά την επικράτηση των Ρωμαίων, οι οποίοι έμεναν κατάπληκτοι όταν πρωτοαντίκριζαν ελληνικές πόλεις, αναρίθμητα καλλιτεχνήματα αμύθητης αξίας ξεριζώθηκαν από τους ελληνικούς τόπους και μεταφέρθηκαν σαν λάφυρα, για να κοσμήσουν χώρους των κατακτητών. Σύμφωνα με αρχαίες μαρτυρίες, η Ρώμη είχε μετατραπεί σε ένα απέραντο μουσείο ελληνικών καλλιτεχνικών θησαυρών². Η ζήτηση κλασικών κυρίως έργων και ο θαυμασμός και το δέος για τους ανθρώπους του πνεύματος και της δράσης, ώθησαν τους Ρωμαίους και σε μαζική παραγωγή αντιγράφων των αυθεντικών έργων³. Οι διασωθείσες εξαιρετικές προτομές αρχαίων φιλοσόφων και άλλων Ελλήνων επιφανών που κοσμούν μουσεία σε όλον τον κόσμο, δεν είναι παρά αντίγραφα, από μάρμαρο συνήθως, των αυθεντικών ορειχάλκινων αγαλμάτων. Οι αρχαίοι Έλληνες δεν έστηναν προτομές, αλλά τιμητικούς ανδριάντες από χαλκό. Προτομές επί ρωμαϊκής κατοχής, συχνά παράγγελναν Ρωμαίοι σε Έλληνες γλύπτες, επειδή ολόκληρο το άγαλμα κόστιζε⁴. Τα χάλκινα πρωτότυπα αρχαιοελληνικά αγάλματα, χάθηκαν ατυχώς, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, εξ αιτίας της ανακύκλωσης του χαλκού.

Στο εύλογο ερώτημα, εάν η αρχαία γλυπτική απόδοση ανταποκρινόταν στην πραγματική όψη τους; η απάντηση δεν είναι ίδια για όλους τους εικονιζόμενους: Ορισμένοι παρουσιάζονται με τα φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά σε μεγάλο βαθμό (όπως ο Ποσειδώνιος), άλλων η απεικόνιση είναι φανταστική (περίπτωση Ομήρου), ενώ άλλοι αποδίδονται στο γλυπτό με τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά, αλλά σε ιδεαλιστική δομή (όπως ο Μ. Αλέξανδρος). Εάν επομένως δεν πρόκειται για επινοημένη μορφή – και βεβαίως δεν έχει γίνει λάθος στην ταύτιση του προσώπου – μας επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι η μορφή των γλυπτών παραστάσεων τους θα πρέπει να ήταν αναγνωρίσιμη, τουλάχιστον παρόμοια με την πραγματική τους όψη.

Η ζωγραφική μετουσίωση των γλυπτών των φιλοσόφων που πραγματοποίησα, προέρχεται από τη σπουδή ευαίσθητων αντιγράφων, που είχαν πλασθεί επί Ρωμαϊκής εποχής, κατόπιν παραγγελιών Ρωμαίων σε ελληνικά εργαστήρια και κυρίως στα αθηναϊκά εργαστήρια γλυπτικής, τα οποία είχαν παράδοση αιώνων στην προσωπογραφική τέχνη⁵. Είναι αποτέλεσμα επιλογής, συγκριτικής έρευνας και μελέτης αρχαίων καλλιτεχνημάτων, μελέτης αρχαίων κειμένων, και σύγχρονων συγγραμμάτων ειδικών αρχαιολόγων, ιστορικών τέχνης και ανθρωπολόγων. Η προβληματική της μεταφοράς της γλυπτής εικόνας σε ζωγραφική ήταν ξεχωριστή για κάθε ένα πορτρέτο, ιδιαίτερα στο ζήτημα της έκφρασης του προσώπου. Απεικονίστηκαν με χρώματα λαδιού σε μουσαμά και οι διαστάσεις του καθενός είναι περίπου 27 x 40 εκ.

² Κυριακίδης, (1986), σ. 125-131

³ Μπούσκαρη, (2011), σ. 3.

⁴ Smith, (2009), σ.σ. 23, 147.

⁵ Smith, (2009), σ. 24.

Ι. ΖΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΒΑΣΙΖΟΜΕΝΕΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΓΛΥΠΤΑ ΠΟΡΤΡΕΤΑ ΤΟΥΣ

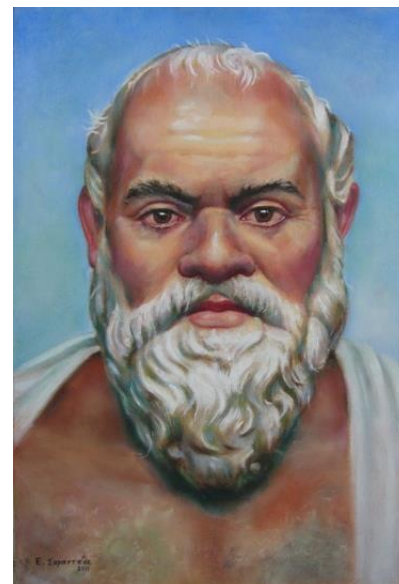

Εικ. 1. ΠΙΝΔΑΡΟΣ (518-438 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση της γλυπτής μορφής του ποιητή Πίνδαρου, των μέσων του 5^{ου} αι. π. Χ.⁶. Ο τιμητικός ανδριάντας του στήθηκε ενόσω εκείνος ζούσε⁷ Παρουσίαζε φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του ποιητή⁸. Για πρώτη φορά στην Ιστορία της Τέχνης, περί τα μέσα του 5^{ου} αι. π. Χ., αποδίδονται προσωπικότητες με ρυτίδες σκέψης. Οι Αιγύπτιοι είχαν δημιουργήσει, πολύ παλαιότερα, γλυπτά με εξομικευμένα χαρακτηριστικά, αλλά, τον Χρυσό αιώνα στην Ελλάδα, προβάλλεται στη γλυπτική η Σκέψη. Το πρόσωπο του Πίνδαρου αποπνέει πνευματικότητα, κύρος και μία πληρότητα. Η αριστοκρατική του γενειάδα είναι γυρισμένη στο κάτω τμήμα της, ώστε, να μην ενοχλεί στο παίξιμο της

λύρας⁹.

Εικ. 2. ΣΩΚΡΑΤΗΣ (470-399 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση. Το άγαλμά του στήθηκε τον 4^ο αι. π. Χ. και αποτέλεσε σταθμό. Η απεικόνιση του Σωκράτη επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη σεμνή, ηθική εικόνα και τον εξομικευμένο τρόπο δημιουργίας των αγαλμάτων προσωπικοτήτων του πνεύματος που ακολούθησαν¹⁰.

Στα πλαίσια της καλοκαγαθίας (του καλού και αγαθού της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, που αφορούσε αρετή ηθικού ανδρός με ευγενική κληρονομιά) η Γλυπτική εκφραζόταν με τη φυσική τελειότητα σώματος και προσώπου. Ο Σωκράτης, προκαλούσε την ιδεολογία της καλοκαγαθίας και μια Δημοκρατία που παρουσίαζε τόσα σημάδια παρακμής, ώστε είχε καταντήσει κίβδηλη. Μετά την άδικη εκτέλεσή του, το άγαλμα του Σωκράτη, απροκάλυπτα περιφρονητικό και ενοχλητικό, ήταν επέκταση του λόγου του¹¹ και αποτέλεσε τομή στην αρχαία αγαλματοποιία: Η εξωτερική

6 Richter, (1965), εικ. 423.

7 Παπαχατζής, (1981), σ. 211.

8 Giuliani, (1998), σ. 636-637.

9 von den Hoff, (2007), σ. 52.

10 Smith, (2009), σ. 58.

11 Zanker, (1995), σ. 12, 32-39, 335.

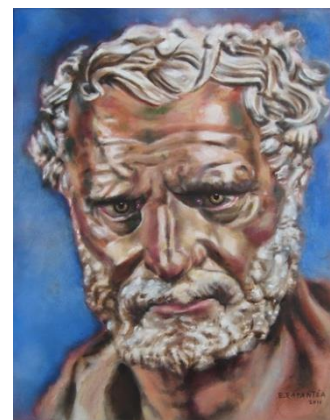
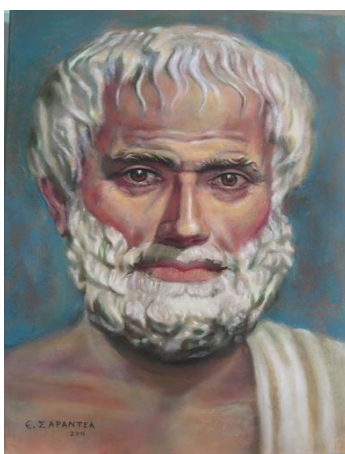

εμφάνιση δεν έχει καμία σχέση με το εσωτερικό φως. Εδώ δηλώνεται η διαφορά «φαίνεσθαι» και «είναι». Με την γεροντική απόδοση του σώματος, υπονοείται εξάλλου ότι η φιλοσοφία εξετάζει τα φαινόμενα υπό το πρίσμα της φυσικής νομοτέλειας, ακόμη και του θανάτου. Επί πλέον, η όψη του θυμίζει μάσκα Σειληνού. Ο Σωκράτης έμοιαζε πράγματι με Σειληνό και ο ιδιοφυής γλύπτης συνδύασε το χαρακτηριστικό αυτό με την αρχαία παράδοση, κατά την οποία, ο γέρος Σειληνός ήταν πρότυπο Δάσκαλου, ένα αρχέτυπο Φιλόσοφου... Μετά την δημιουργία του αγάλματός του, στους ανδριάντες των επιφανών περιορίστηκε ο ιδεαλισμός, η εξιδανίκευση, η ωραιοποίηση.

Εικ. 3. ΠΛΑΤΩΝ (429-347 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση. Το άγαλμά του στήθηκε πιθανώς ενόσω ζούσε ο Πλάτων, περί τα 380 π. Χ.¹². Παρουσιάζεται σαν μια ισχυρή, συντηρητική, προσωπικότητα, με εμβριθή σκέψη, σε μέση ηλικία. «Όλα τα στοιχεία της εικόνας του ζωντανεύουν μπροστά μας όχι απλώς έναν τύπο φιλοσόφου, αλλά ένα ιδιαίτερο πρόσωπο και προαναγγέλλουν τα λαμπρά πορτρέτα φιλοσόφων του 3ου αιώνα π. Χ.»¹³.

Εικ. 4. «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» (περ. 460-370 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση μιας μορφής άγνωστου φιλοσόφου, με βαθιές ρυτίδες στο μέτωπο και ισχυρή σκέψη. Στο παρελθόν, είχαν υποθέσει ότι παρουσιάζει τον Δημόκριτο, πατέρα της Ατομικής Θεωρίας¹⁴.

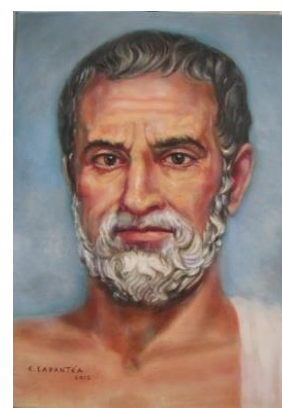
Εικ. 5. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (384-322 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση. Το άγαλμα του κορυφαίου φιλόσοφου του 4^{ου} αι. π. Χ., πιθανώς, ήταν έργο του Λύσιππου. Ο Λύσιππος, με ειδική τεχνική, αποτύπωνε στους ανδριάντες ακόμη και τις λεπτομέρειες της φυσιognωμίας¹⁵. Μια γενιά μετά τη δημιουργία του αγάλματος του Πλάτωνα, στη γλυπτή απόδοση του Αριστοτέλη προεκβάλλεται όχι απλώς σκέψη, αλλά στοχαστική συγκέντρωση και εσωτερική

12 Zanker, (1995), σ. 69-71.

13 Pollitt, (2006), σ. 99-100.

14 Dillon, (2006), σ. 42, 44, 180.

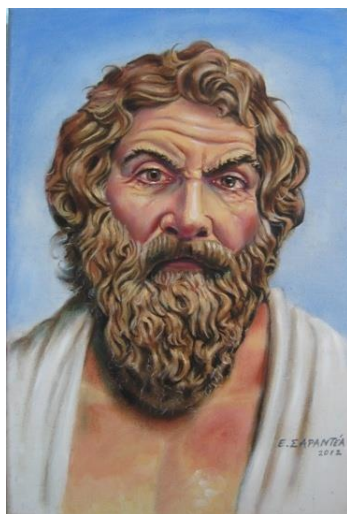
15 Βουτυράς, (1987), σ. 179-185, Pollitt 2006, σ.78-92.

ένταση¹⁶. Οι φιλόσοφοι, γενικά, στους ανδριάντες τους αποδίδονται με ηθική σεμνότητα και σε μεγάλη ηλικία. Δεν παρουσιάζεται ποτέ ένας φιλόσοφος σε νεαρή ηλικία και ποτέ καθισμένος σε Θρόνο.

Εικ. 6. **ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ** (372-287 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση. Ο Θεόφραστος παρουσιάζεται σαν μια ευφυής και σοβαρή προσωπικότητα και, κατά τον Smith, ίσως όχι τόσο σαν φιλόσοφος¹⁷. Μεταξύ των άλλων, ο μαθητής του Αριστοτέλη ήταν βοτανολόγος, ζωολόγος, και είχε γράψει θεατρικά έργα, σατιρίζοντας καυστικά ανθρώπινους χαρακτήρες - επηρεάζοντας τον μαθητή του ποιητή Μένανδρο¹⁸.

Εικ. 7. **ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ** (περ. 445-360 π. Χ.). Ο μαθητής του Σωκράτη και ιδρυτής του κινήματος των Κυνικών φιλοσόφων, στην γλυπτή απεικόνισή του, παρουσιάζεται αντισυμβατικός, με αναστατωμένα μαλλιά και κριτική ματιά. Μια σφριγηλή εικόνα της ηθικής φιλοσοφίας¹⁹. Κοιτά επιφυλακτικά, κάπως ειρωνικά τον θεατή. Μοιάζει να μην έχει δόντια («φαφούτης»)²⁰... Αυτές καθαυτές οι απεικονίσεις των Κυνικών αποτελούν πρόκληση προς τον καθωσπρεπισμό. Το γλυπτό του, έργο του σπουδαίου Αθηναίου γλύπτη Φυρόμαχου του 230 π. Χ., δημιουργήθηκε 130 περίπου χρόνια μετά τον θάνατο του Αντισθένη. Δεν υπάρχουν πληροφορίες εάν τα χαρακτηριστικά του έχουν προέλθει από προϋπάρχον γλυπτό, από κάποιο εκμαγείο ή είναι επινοημένα²¹.

16 Pollitt 2006, σ. 101, 384

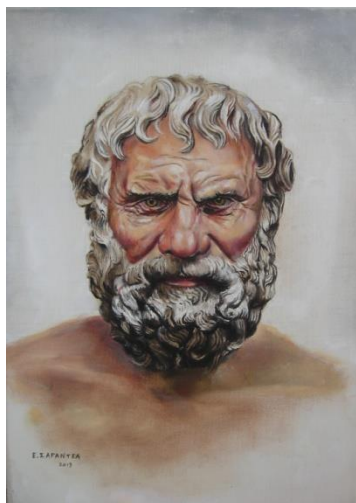
17 Smith, (2009), σ. 48.

18 Κακριδής, (2005), σ. 190.

19 Smith, (2009), σ. 50, 62.

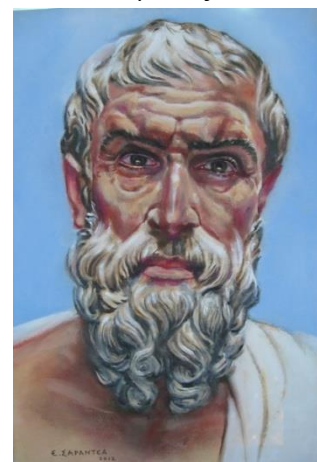
20 Zanker, (1995), σ. 174-176.

21 Pollitt, (2006), σ. 163.

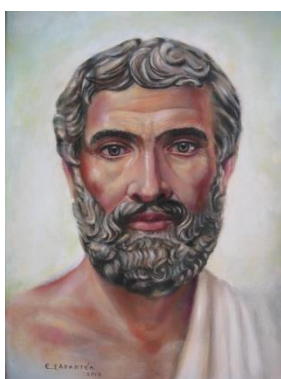

Εικ. 8. **ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΚΥΝΙΚΟΣ(;)ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ**. (περί το 200 π. Χ.). Η προσωποποίηση της μομφής²² αν όχι και της χλεύης... Η κάθε σύσπαση του προσώπου, η παραμικρή ρυτίδα, προσδίδει μία διαφορετική έκφραση, και όλες μαζί, συνθέτουν ένα ανεπανάληπτο έργο, δίνοντας την εντύπωση της στηλίτευσης των πλαστών κοινωνικών αξιών και του καθωσπρεπισμού. Η σύσπαση του δεξιού άκρου του στόματός του θυμίζει το τράβηγμα των μυών του αγριεμένου κυνός²³.

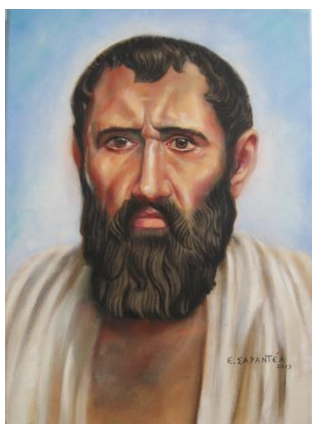
έστησαν το τιμητικό του άγαλμα στον «Κήφο». ο Επίκουρος παρουσιάζεται επιβλητικός, με σκυμμένο το καλοχτενισμένο μακρόστενο κεφάλι του, εσωστρεφής. Το μέτωπό του είναι αυλακωμένο από ρυτίδες μόνιμης και τεταμένης σκέψης. Η έκφραση του Επικούρου έρχεται σε αντίθεση με την μακάρια ηρεμία, που χαρακτηρίζει τα πρόσωπα των μαθητών του²⁴.

Εικ. 9. **ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ** (341-271 π. Χ.). 24 χρόνια μετά τον θάνατό του, οι μαθητές του

Εικ. 10. Ζωγραφική αναπαράσταση του Επικούρειου φιλόσοφου **ΚΩΛΩΤΗ** (;). Στη γλυπτή κεφαλή εικονίζεται ήρεμος, χωρίς συναίσθημα, με κλασικό τύπο κεφαλής, αλλά λεπτομερή γλυφή προσώπου. Γενικά, τον τύπο της μακάριης ηρεμίας των Επικουρείων, θα χρησιμοποιήσουν οι καλλιτέχνες στην ύστερη Αρχαιότητα και οι αγιογράφοι στα πρόσωπα των αγίων του Βυζαντίου²⁵. Έχει υποστηριχθεί εν τούτοις η άποψη²⁶, ότι οι ανώνυμες προτομές που έχουν έρθει στο φως με αυτήν την φυσιογνωμία, ίσως εικονίζουν τον πολιτικό Λυκούργο τον Αθηναίο (390-324 π. Χ.).

Εικ. 11. **ΖΗΝΩΝ ο εκ Κιτίου**-όχι ο Ελεάτης, (333-261 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση προτομής του ιδρυτή της Στωικής φιλοσοφικής Σχολής, φοινικικής καταγωγής. Ο ανδριάντας του

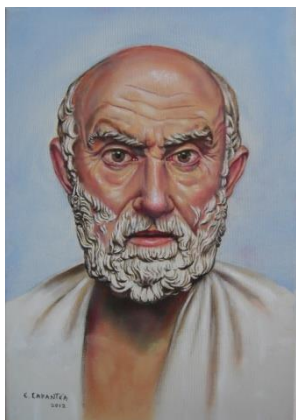
1995, σ. 114-118, 122-123

26 von den Hoff, (2007), σ. 58.

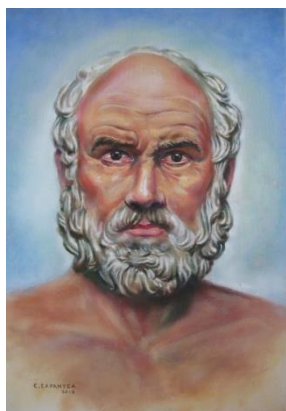

στήθηκε πιθανώς πριν τον θάνατό του²⁷. Επομένως, περίπου αυτή θα πρέπει να ήταν η όψη του.

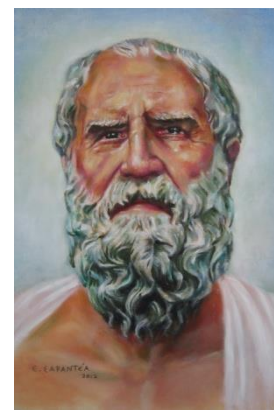
²⁷ Dillon, (2006), σ. 104.

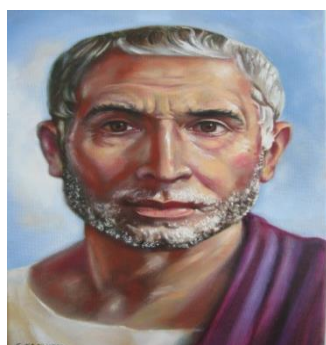
Εικ. 12. **ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ** (280-206 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση. Το άγαλμά του φιλόσοφου που εδραίωσε τον Στωϊκισμό, δημιουργήθηκε λίγο πριν ή λίγο μετά τον θάνατό του, (περί τα 200 π. Χ.). Κατά τον 3^ο αι. π. Χ. στα αγάλματά τους, οι εικονιζόμενοι ερμήνευαν τη στάση της ζωής τους. Στο άγαλμά του αποδίδεται σαν ένας γέροντας, καθιστός σε πέτρα, με ένα απλό ρούχο τυλιγμένο στο αδύναμο σώμα του, χωρίς εσώρουχο, να κοιτά δυναμικά, πεισματικά στα μάτια έναν υποτιθέμενο θεατή, και με τα δάχτυλα να προβάλλει επιχειρήματα («πρώτον, δεύτερον, τρίτον...»). Καταφαίνεται δραματικά η αντίθεση μεταξύ της σωματικής φθοράς και ενός ακατανίκητου πνευματικού σφρίγγους²⁸. Ολόσωμο το άγαλμα ήταν εκείνο που μετέδιδε μηνύματα στον θεατή. Σαν «ηθο – ποιός». Με την έννοια του «ήθος ποιός», αλλά και με εκείνη του ηθοποιού, που ερμηνεύει έναν ρόλο – εκείνον της ζωής του στην προκειμένη περίπτωση..

Εικ. 13. **ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ (I)**. Ατυχώς δεν έχουν βρεθεί γλυπτές φυσιογνωμίες Προσωκρατικών φιλοσόφων. Στην εικόνα, η ζωγραφική αναπαράσταση μιας προτομής Ελληνιστικής εποχής ενός φιλόσοφου. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι πρόκειται για φανταστική μορφή του Αναξίμανδρου (611-547 π. Χ.). Ο φιλόσοφος παριστάνεται τη στιγμή της σύλληψης μιας ιδέας «με σοβαρή, διεισδυτική, σχεδόν φανατική ένταση στο πρόσωπο»²⁹.

Εικ. 14. **ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ (II)**. Η ζωγραφική αναπαράσταση γλυπτής μορφής ενός άγνωστου φιλόσοφου, πλασμένης κατά την Ελληνιστική εποχή, η οποία στο παρελθόν είχε εκληφθεί ότι απεικόνιζε επινοημένη μορφή του Ηράκλειτου (540-484 π. Χ.).

Εικ. 15. **ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΟΣ**. (περ. 135-51 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση. Πιστεύεται πως αυτή ήταν περίπου η φυσιογνωμία του φιλόσοφου. Το άγαλμά του στήθηκε, ενόσω εκείνος ζούσε, περί τα 70 π. Χ.. Το πρόσωπο του Ποσειδώνιου δηλώνει μια επιτυχημένη, επιβλητική επιστημονική προσωπικότητα³⁰.

Επί ρωμαϊκής κατοχής, τα πορτρέτα των φιλοσόφων χάνουν

28 Zanker, (1995), σ. 97-99.

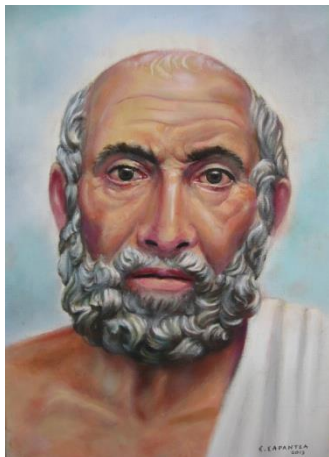
29 Zanker, (1995), σ. 156.

30 Zanker, (1995), σ. 185-187.

σταδιακά την πνευματικότητά τους.

Το 86. π. Χ., ο Ρωμαίος Σύλλας κατέστρεψε την Αθήνα. Οι γλύπτες της εγκατέλειψαν τα αθηναϊκά εργαστήρια, τα οποία είχαν δημιουργήσει, εκτός των άλλων αριστουργημάτων, τα σημαντικότερα γλυπτά πορτρέτα φιλοσόφων όλων των εποχών, και μετανάστευσαν στη Ρώμη³¹.

Εικ. 16. **ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ** (460-377 π. Χ.). Ζωγραφική αναπαράσταση προτομής (τέλους του 3^{ου} αι. π. Χ.) του μεγάλου ιατρού και φιλόσοφου, προερχόμενης πιθανώς από την αρχική μορφή του ανδριάντα του 4^{ου} αι. π. Χ.³². Ο Ιπποκράτης παρουσιάζεται με κύφωση, σκολίωση και ίσως πάρεση³³. Στο πρόσωπό του διακρίνεται σύνθετη έκφραση: Ευφυής, ήρεμος, με ευρύτητα πνεύματος... Στη μορφή του ηλικιωμένου Ιπποκράτη, ο εξαιρετος γλύπτης εξύψωσε τα ηθικά προσόντα του μεγάλου ευεργέτη και ανθρωπιστή, τη σεμνή, ακάματη διάνοια, που, απευθυνόμενη προς τον θεατή, μεταβιβάζει πολύτιμες γνώσεις. Δραματικά, το σώμα του μέγιστου ιατρού, αποδίδεται με το φορτίο

της ηλικίας και με ασθένειες! Προβάλλεται η αστείρευτη θέληση προς την κοινωνική προσφορά, η αρετή, το φιλότιμο, που επιθυμεί να εξαντλεί τα όρια του δυνατού, ενώ φέρει στο νου τη ρήση του ίδιου του Ιπποκράτη: «Τέχνη μακρά (η ιατρική δεν εξαντλείται), βίος βραχύς, πείρα σφαλερή, καιρός οξύς (ο χρόνος πιέζει)...». Ο Ιπποκράτης επικοινωνεί με τον θεατή με μισάνοικτο στόμα, σαν να επιθυμεί να διδάξει.

Κύριος στόχος των αρχαίων καλλιτεχνών που δημιουργούσαν αγάλματα επιφανών του πνεύματος, ήταν, η έκφραση του εσώτερου, του πνευματικού και ψυχικού κόσμου τους, *το εντός άγαλμα*.

II. ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΕΣ ΟΦΘΑΛΜΩΝ ΣΕ ΑΡΧΑΙΕΣ ΓΛΥΠΤΕΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΕΣ ΔΙΑΝΟΗΤΩΝ ΚΑΙ ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Στη μαρμάρινη προτομή του Αριστοτέλη που εκτίθεται στο Kunsthistorisches Museum της Βιέννης, εικονίζεται μεγαλύτερος ο αριστερός οφθαλμός (εικ. 17).

Ασυμμετρίες, όπως η πάρα πάνω, έχουν επισημανθεί σε αντίγραφα αρχαιοελληνικών πρωτοτύπων (που δημιουργήθηκαν από Έλληνες γλύπτες κατά την Ρωμαϊκή περίοδο) και τα

31 Μπούσκαρη, (2011), σ. 4.

32 Smith, (1984), σ. 139.

33 Σαραντέα, (2015), σ 178-179.

οποία παρουσιάζουν φυσιολογικές του πνεύματος³⁴. Αφορούν κυρίως στα μάτια, αλλά και σε άλλα μέρη του προσώπου. Σε μεγάλο ποσοστό, οι ανακολουθίες παρατηρούνται στην αριστερή πλευρά των εικονιζόμενων. Μερικά παραδείγματα ασυμμετριών που μπορούν να αναφερθούν, οι οποίες παρουσιάζονται σε κεφαλές φιλοσόφων, ποιητών, ιατροφιλοσόφων και γενικότερα διανοητών, είναι τα εξής: τρεις κεφαλές του φιλοσόφου Ζήνωνα που εκτίθενται στα Μουσεία Copenhagen, Lyons, Miss Martin, μία ανώνυμη κεφαλή φιλοσόφου (αρ. 523) και κεφαλή του ποιητή Πινδάρου που εκτίθενται στα Μουσεία του Καπιτωλίου, κεφαλή του ποιητή και φιλοσόφου Μενάνδρου στο *Museo delle Terme*, κεφαλή του ποιητή Ησιόδου στο Βατικανό, του ιατρού και φιλοσόφου Ιπποκράτη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Νάπολης κ. ά.. Σε «Κόρες» της Ακρόπολης των Αθηνών, έργα του 6^{ου} αι. π. Χ., οι οποίες εκτίθενται στο Μουσείο Ακρόπολης, και οι οποίες πιθανώς παριστάνουν θεές, παρουσιάζονται ασυμμετρίες σε οφθαλμούς και πρόσωπα.

Στη βυζαντινή αγιογραφία εξακολουθούν να παρουσιάζονται ασυμμετρίες, συνήθως με μεγαλύτερο τον αριστερό οφθαλμό³⁵. Ενδεικτικά, μπορούν να αναφερθούν μερικά παραδείγματα: Στην Αγία Σοφία, στη μεγάλη ψηφιδωτή σύνθεση της *Δέησης* (περ. 1260 μ.Χ.), στο πρόσωπο του Χριστού παρουσιάζεται ο αριστερός οφθαλμός μεγαλύτερος και διαφορετικού σχήματος. Ο δεξιός οφθαλμός κοιτά εμπρός: «εκείνα», ενώ ο αριστερός βλέπει πιο αριστερά: «το επέκεινα»(;). Πιστεύεται πως εκφράζεται η ανθρώπινη και η θεϊκή φύση του Χριστού (εικ. 18). Επίσης, στη Μονή Σινά, στην εγκαυστική εικόνα του *Χριστού Παντοκράτορα* (πρώτο μισό 6ου αι.), ο αριστερός οφθαλμός εικονίζεται μεγαλύτερος, με μεγαλύτερη την ίριδα και με την κόρη χαμηλότερα ζωγραφισμένη, συγκρινόμενος με τον δεξιό οφθαλμό, ενώ οι εκφράσεις του Χριστού είναι διαφορετικές μεταξύ αριστερής και δεξιάς πλευράς. Αναφέρουμε εν συντομία επίσης, ανάλογες ασυμμετρίες οφθαλμών σε δύο εικόνες Χριστού της Μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη, στον *Χριστό Φοβερό Κριτή* (Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς), στον *Χριστό της Μεγάλης Δέησης* στη Μονή Σινά κ.ά..

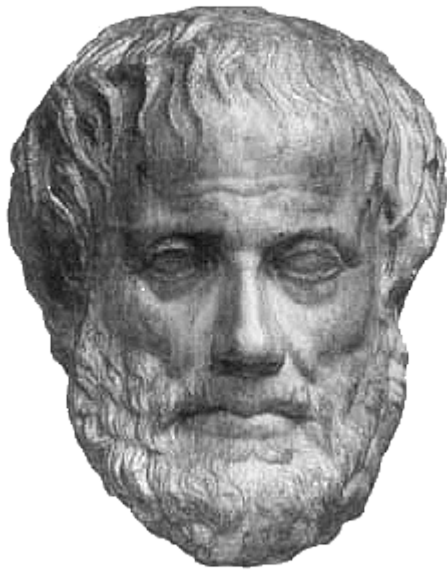
Ως προς την ηθελημένη εικόνιση διαφορετικού μεγέθους και σχήματος των οφθαλμών σε πρόσωπα αρχαίων επιφανών του πνεύματος, μία από τις κατευθύνσεις ερμηνείας στις οποίες θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε είναι και των συλλογισμών «μέρος»-«όλον», «ειδικό»-«γενικό», ή ενδεχομένως, «σμικρόν και μέγα» [«το κάθε τι είναι σμικρόν και μέγα, ως προς τον εαυτόν του»... *προς εαυτό δε έκαστόν εστι και μέγα και σμικρόν* (Αναξαγόρας, VS 59 B3)]³⁶. Μία φράση του κωμωδιογράφου ποιητή Μενάνδρου, σχετικά με μέγεθος ματιών, παρουσιάζει ενδιαφέρον: «Πώς μπορεί το μικρό μάτι να βλέπει τόσα πολλά;» *Βαβαί, το μικρόν όμμα πώς πολλά βλέπει;*... Ο έχων μεγάλο –τον «εσωτερικό»– οφθαλμό, επομένως, «πολλά βλέπει»;³⁷

34 S. Dillon, *Ancient Greek Portrait Sculpture: Contexts, Subjects, and Styles*, Cambridge University Press, New York 2006, σ. 118.

35 Σαραντέα, 2015, σ. 229

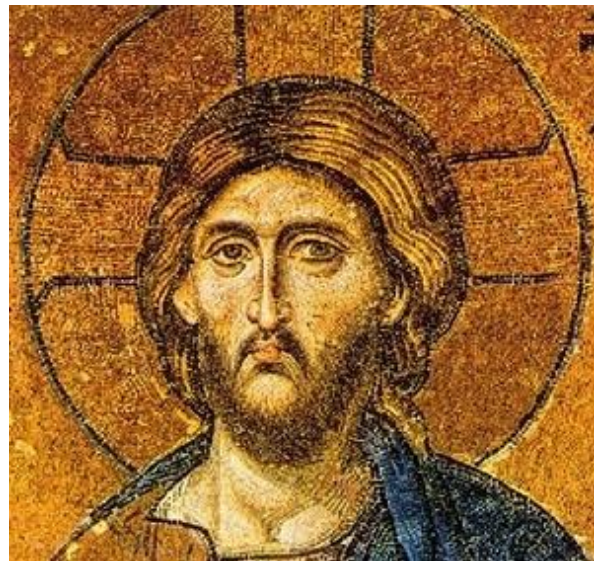
36 A.S. Bogomolov, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*. Ελλάδα και Ρώμη, μτφρ. Φ. Βώρος, Ειρμός, Αθήνα 1995, σ. 169.

37 Γ. Αβτζής, Μένανδρος, Αθήνα 1970, σ. 83.

Εικ. 17

Αριστοτέλης. Μαρμάρινο αντίγραφο
πρωτοτύπου του 4^{ου} αι. π. Χ., Ρωμαϊκής
εποχής. Βιέννη, Kunsthistorisches
Κωνσταντινούπολη.
Museum.

Εικ. 18

Χριστός. Από την ψηφιδωτή σύνθεση
της Δέησης του 1260 μ. Χ.,
στον Ναό της Αγίας Σοφίας.

Βιβλιογραφία

- Αβτζής, Γ., (1970), Μένανδρος, Αθήνα.
- Βουτυράς, Ε., (1987). «Αριστοτέλης και Αλέξανδρος» στο *Αμητός, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- Κυριακίδης, Σ., (1986). Ρωμαϊκή Ευαισθησία, ΑΠΘ, παράρτημα 63, Θεσσαλονίκη.
- Μπρούσκαρη, Μ. Σ., (2011). «Ιδεαλιστικά κεφάλια ρωμαϊκών χρόνων, αντίγραφα κλασικών έργων από το Μουσείο της Ακροπόλεως», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 150.
- Παπαχατζής, Ν., (1981). *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*. Αττικά, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Σαραντέα, Ε., (2015). *Το εντός Άγαλμα: Αναπαραστάσεις αρχαίων Ελλήνων, βασιζόμενες σε αρχαία γλυπτά*, εκδ. Περίπλους, Δ. Βίτσος, Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδης, Κ., (2013). *Η Γενετική Ιστορία της Ελλάδος. Το DNA των Ελλήνων*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Χωρέμη-Σπετσιέρη, Α., (2008). «Πορτρέτα από πρόσφατες ανασκαφές γύρω από την Ακρόπολη» στο Βλίζος Σ. (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή: Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, 4ο Παράρτημα, εκδ. Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα.
- Bogomolov, A., (1995), *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας. Ελλάδα και Ρώμη*, μτφρ. Φ. Βώρος, Αθήνα.
- Dillon, S., (2006). *Ancient Greek Portrait Sculpture: Contexts, Subjects, and Styles*, Cambridge University Press, New York.
- Manzelli, V., (1994). *La policromia nella statuaria greca arcaica*, εκδ. L' Erma di Bretschneider, Rome.
- Pandermalis, D., (1969). Untersuchungen zu den klassischen Strategenköpfen, Freiburg.
- Pollitt, J.J., (2006). *Η Τέχνη στην Ελληνιστική Εποχή*, μτφρ. Α. Γκαζή, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμας, Αθήνα.
- Richter, G., (1965). *The Portraits of the Greeks*, The Phaidon Press, London.
- Richter, G., (1984). *The Portraits of the Greeks*, R.R.R. Smith (επιμ.), Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Smith, R.R.R., (2009). *Ελληνιστική Πλαστική*, μτφρ. Δ. Κουτσούμπα / Αικ. Χαμηλάκη, Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Von den Hoff, R., (2007). "Naturalism and Classicism Style and Perception of Early Hellenistic Portraits", στο Schultz, P. / R. von den Hoff (επιμ.), *Early Hellenistic Portraiture. Image, Style, Context*, Cambridge University Press, New York.
- Zanker, P., (1995). *The Mask of Socrates: The Image of the Intellectual in Antiquity*, University of California Press, Berkeley.

Περιοδικό

- Giuliani, L., (1998). "Nikolaus Himmelman, Realistische Themen in der griechischen Kunst der archaischen und klassischen Zeit", *Gnomon* 70.